

DOROTA KOMOROWSKA¹

ROZWÓJ WSPÓŁCZESNEGO ROLNICTWA W KONTEKŚCIE CELÓW ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Streszczenie: W związku z celami zrównoważonego rozwoju współczesnych gospodarek należy zwrócić szczególną uwagę na specyfikę produkcji rolniczej i wynikające z niej ograniczenia, które powodują, że rolnictwo jest relatywnie mniej wydajnym i mniej dochodowym działem gospodarki. Jest więc ze swej natury działem słabszym i nie rozwija się w takim samym tempie jak inne działy gospodarki. Konieczne jest zatem dostrzeżenie i docenienie pozaprodukcyjnych funkcji rolnictwa. Największym wyzwaniem dla współczesnego rolnictwa staje się podolewanie konkurencyjności. Siły rynku w warunkach nadprodukcji prowadzą nieuchronnie do rosnącej konkurencji, która wymusza wzrost poziomu intensywności produkcji, jej koncentracji i specjalizacji, co z kolei zderza się z barierą środowiskową i społeczną. Pojawia się podstawowy dylemat rozwojowy: jak godzić zrównoważony rozwój z rosnącą konkurencyjnością na rynkach rolno-żywnościowych.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, rolnictwo, produkcja żywności

WSTĘP

Mechanizm napędzający rozwój rolnictwa ukształtowany w II połowie XX wieku, zorientowany był na zwiększanie produkcji, co w krajach rozwiniętych doprowadziło do jej rozmiarów przekraczających zapotrzebowanie. Oczywiście tego konsekwencją stał się spadek cen produktów rolnych, który wymusił interwencję na rynkach rolnych, a także w sferze dochodów rolniczych (dopłaty do dochodów). Ponadto mechanizm ten wymusił stosowanie nowoczesnych technologii, a tym samym szerokiej gamy środków produkcyjnych. W efekcie gospodarce nawozową, powiązaną z odpowiednim zmianowaniem roślin, zastąpiły w znacznym stopniu

¹ Autorka jest pracownikiem naukowym Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie (e-mail: dorota_komorowska@sggw.pl).

nawozy syntetyczne, które pogorszyły właściwości fizyko-chemiczne gleb i doprowadziły do ich zubożenia w materię organiczną [Woś 2004]. Stąd potrzeba ograniczenia ich stosowania, a także podejmowania działań zmierzających do poprawy żyzności i urodzajności gleb. Wprawdzie w przypadku polskiego rolnictwa poziom stosowanych środków materiałowych pochodzenia przemysłowego nie wymaga ich ograniczania, to jednak poprawa m.in. żyzności i urodzajności gleb dotyczy także naszego rolnictwa.

Celem opracowania jest wskazanie wyzwań i ograniczeń możliwości rozwojowych współczesnego rolnictwa w kontekście celów zrównoważonego rozwoju.

OD EKORozwoJU DO RozwoJU ZRÓwnoważonego

Termin „ekorozwój” po raz pierwszy pojawił się w dokumentach konferencji ONZ na temat: *Środowisko Życia Człowieka*, która odbyła się w 1972 roku w Sztokholmie. Jego twórcy podkreślali potrzebę zharmonizowania rozwoju gospodarczego z uwarunkowaniami przyrodniczymi. Wskazywano, że rozwój gospodarczy powinien być realizowany w sposób nienaruszający równowagi ekosystemów oraz zapewniający optymalne korzystanie z zasobów naturalnych. Uogólnioną definicję ekorozwoju przyjęto w tzw. Deklaracji z Cocoyoc podczas konferencji ONZ w Meksyku w 1974 roku. Definicja ta podkreślała potrzebę doskonalenia posiadanych umiejętności i zapewnienia odpowiedniej organizacji działań w celu korzystania z zasobów danego ekosystemu tak, aby móc zaspokoić podstawowe potrzeby danej społeczności [Gudowski 2009]. Miało to wówczas odniesienie do gospodarowania zasobami ziemi w rolnictwie krajów Trzeciego Świata, w których ujawniły się nowe zagrożenia. W następstwie zbyt intensywnego i jednostronnego użytkowania ziemi w tych krajach, naruszeniu uległa równowaga w środowisku przyrodniczym i ujawniły się tego konsekwencje w postaci pustynnienia, wylesień, erozji i lateryzacji gleb².

Z ideą ekorozwoju wiążą się pojęcia: „techniki dostosowane” oraz „rozwój endogeniczny”. Według twórców koncepcji technik dostosowanych, techniki te powinny przede wszystkim pozwalać na optymalne korzystanie z miejscowych zasobów, w tym zasobów pracy oraz powinny być łatwe w adaptacji do warunków słabo rozwiniętej gospodarki [Gudowski 2009]. Techniki dostosowane stały się strategicznym elementem rozwoju wielu krajów rozwijających się, ponieważ pozwalały na lepsze wykorzystanie powiększających się zasobów pracy, a także umożliwiały większą aktywność lokalnych społeczności. Natomiast rozwój endogeniczny, czyli oparty na własnych siłach pochodzenia rodzimego, dotyczył głównie obszarów wiejskich krajów słabo rozwiniętych.

Idea ekorozwoju powstała na potrzeby krajów rozwijających się, w następstwie obaw związanych z zaspokojeniem potrzeb żywnościowych w tychże krajach, w związku z pogarszaniem się stanu ich zasobów przyrodniczych. Idea ta została również uznana i zaadaptowana w krajach rozwiniętych, wprawdzie nie

² Lateryzacja to proces wietrzenia chemicznego gleb zachodzący w warunkach gorącego i wilgotnego klimatu, który prowadzi do pogorszenia ich żyzności i zakwaszenia.

z powodu obaw związanych z zaspokojeniem bieżących potrzeb żywnościowych, ale z powodu pogarszania się stanu środowiska naturalnego, jako konsekwencji szybkiego tempa wzrostu gospodarczego tychże krajów. Równocześnie w krajach tych pojawił się problem nadprodukcji, w tym m.in. produktów i surowców żywnościowych.

Pogarszanie stanu zasobów przyrodniczych wymusza uznanie granic pojemności (wytrzymałości) środowiska. Już w latach sześćdziesiątych XX wieku rozpoczęły się dyskusje na temat potrzeby przedsięwzięcia kroków w celu ochrony środowiska, które nasiliły się w latach siedemdziesiątych. Płaszczyzną do dyskusji na arenie międzynarodowej stała się wspomniana konferencja ONZ z 1972 roku w Sztokholmie. Uznano wówczas, że ludzkie życie i gospodarowanie zmierza do ograbienia się z własnych naturalnych podstaw życiowych, natomiast długoterminowa i długotrwała poprawa warunków życia jest możliwa tylko wtedy, kiedy włączy się w ten proces zachowanie zasobów naturalnych [Rogall 2009]. W latach osiemdziesiątych, świadomość nadmiernej eksploatacji i obciążania zasobów naturalnych, określanych także jako kapitał naturalny, wzrosła na tyle, że w prawie wszystkich krajach uprzemysłowionych stworzono prawo ochrony środowiska.

W Polsce surowcowy model rozwoju produkcji przemysłowej po II wojnie światowej, przy jednoczesnym braku środków na inne cele, m.in. na ochronę środowiska, doprowadził do tak dużego miejscowego natężenia niektórych szkodliwych oddziaływań, że z początkiem lat osiemdziesiątych oficjalnie uznano około 11% powierzchni kraju, zamieszkaną przez prawie 40% społeczeństwa, za obszary tzw. *ekologicznego zagrożenia* [Agenda 21, 10 lat po Rio 2002]. Dlatego w 1991 roku Sejm Rzeczypospolitej Polskiej przyjął *Politykę Ekologiczną Państwa*, w której określono kierunki i działania na rzecz poprawy stanu środowiska. Był to pierwszy tego typu strategiczny program działania w Polsce oraz w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, a także jeden z pierwszych na świecie, który traktował ochronę środowiska w sposób kompleksowy, uwzględniający wszystkie najważniejsze elementy środowiska oraz najistotniejsze presje środowiskowe. Wskazywał na źródła ich powstawania w najważniejszych dziedzinach życia i gospodarki³. Dokument ten jasno odwoływał się do zasad ekorozwoju, a tym samym wprowadzał Polskę do grona państw, które za podstawę swojego dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego uznały tę ideę.

W latach osiemdziesiątych, świadomość narastających skutków ubocznych wzrostu i rozwoju gospodarczego, doprowadziła do zakwestionowania stałego wzrostu gospodarczego i przyjęcia nowej perspektywy rozwoju, która ma na celu całkowite przeobrażenie gospodarki w gospodarkę trwałą. W związku z tym pojawiło się pojęcie: „rozwój zrównoważony”, określane także jako „trwały rozwój” lub „trwały i zrównoważony rozwój”, często utożsamiany z ekorozwojem. Pojęcie to, użyte w dokumentach po raz pierwszy przez Komisję ONZ ds. Środowiska i Rozwoju

³ Zanieczyszczenia powietrza są emitowane przede wszystkim ze źródeł pozarolniczych. Według danych Krajowego Ośrodka Bilansowania i Zarządzania Emisjami, w Polsce w latach 1988–2009 udział rolnictwa w emisji gazów cieplarnianych GHG – *greenhouse gases* wyniósł 8,6% [Graczyk, Kociszewski 2013].

w raporcie pt. *Nasza Wspólna Przyszłość* opublikowanym w 1987 roku, zostało zdefiniowane jako rozwój, który zaspokaja obecne potrzeby społeczeństw, nie pozabawiając przyszłych pokoleń możliwości zaspokajania ich potrzeb [Brundtland 1991]. Przyjęta definicja (najczęściej przytaczana w licznych opracowaniach dotyczących problematyki rozwoju zrównoważonego) jest dosyć ogólna, ale zarazem wyraźnie wskazuje na zmianę dotychczasowego kierunku rozwoju społeczno-gospodarczego. Wprawdzie mają wciąż miejsce liczne kontrowersje dotyczące interpretacji tego pojęcia [Rogall 2008], ale nie ma wątpliwości co do wymogu, żeby rozwój ten był możliwy także w przyszłości⁴.

Styl życia społeczeństw krajów rozwiniętych charakteryzuje się wysokim poziomem konsumpcji, co wiąże się z odpowiednio wysokim stopniem eksploatacji zasobów naturalnych, zarówno nieodnawialnych, jak i surowców, w tym do produkcji energii, oraz ekosystemów. Od połowy do trzech czwartych rocznego zużycia zasobów nieodnawialnych w działalności gospodarczej wraca w ciągu roku do środowiska w formie odpadów i wpływa niekorzystnie na jego równowagę, co jest główną przyczyną licznych problemów środowiskowych [Welfens 2009]. Takie gospodarowanie zagraża biologicznej pojemności ekosystemów pod względem neutralizacji szkodliwych oddziaływań oraz zapewnienia ludziom wymaganych i podtrzymujących życie usług natury, takich jak: czysta woda, stabilny klimat, czyste powietrze, bogata różnorodność biologiczna. Niemożliwe jest użycie technologii, która nie oddziaływałaby na środowisko, dlatego konsekwencją szybkiego wzrostu gospodarczego jest nadmierna eksploatacja zasobów naturalnych. Potrzebne jest zatem zmniejszanie strumieni przepływu materiałowych ze środowiska do gospodarki i z powrotem oraz wprowadzanie innowacji technologicznych, mających na celu oszczędności materiałowe, a zarazem minimalizację negatywnych oddziaływań na stan środowiska naturalnego.

⁴ Polska także ułączyła się do realizacji idei zrównoważonego rozwoju poprzez m.in. zapis w art. 5 Konstytucji w 1997 roku: *Rzeczpospolita Polska strzeże (...) dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju*. W 2000 roku przyjęto *Strategię Zrównoważonego Rozwoju Polski do 2025 roku*, w której założono sukcesywne eliminowanie działań gospodarczych szkodliwych dla środowiska i zdrowia ludzi, promowanie sposobów gospodarowania przyjaznych środowisku oraz przyspieszanie procesów przywracania równowagi środowiskowej wszędzie tam, gdzie nastąpiło jej naruszenie. Przyjęto także, że realizacja tych postulatów nie może jednak równocześnie powodować niepożądanego zmniejszania tempa wzrostu gospodarczego ani poszerzać marginesu ubóstwa. W 2006 roku przyjęto *Strategię Rozwoju Kraju 2007–2015*, a w 2012 roku *Strategię Rozwoju Kraju 2020*, której cele rozwojowe i priorytety wpisują się w cele unijnej strategii *Europa 2020* przyjętej w 2010 roku. Strategia *Europa 2020* wyznacza trzy priorytety: wzrost inteligentny, czyli rozwój gospodarki opartej na wiedzy (zwiększanie roli wiedzy, innowacji i edukacji), wzrost zrównoważony, w kontekście którego przyjęto efektywne i oszczędne wykorzystywanie zasobów naturalnych, przy jednoczesnym zwiększaniu konkurencyjności, oraz wzrost sprzyjający „włączeniu społecznemu” drogą zwiększania aktywności zawodowej, podnoszenia kwalifikacji i walki z ubóstwem [*Europa 2020*, 2010]. Zarówno z unijnej, jak i z krajowych strategii wynika potrzeba znajdowania takich rozwiązań gospodarowania zasobami, aby maksymalnie ograniczyć negatywny wpływ na środowisko, nie hamując przy tym wzrostu gospodarczego, ale go pobudzając. Kwestią podstawową jest zatem to, jak uzyskać wzrost produktywności zasobów przy jednoczesnej minimalizacji negatywnych oddziaływań na stan środowiska naturalnego.

Innowacyjność uważana jest za jedną z najważniejszych sił napędowych rozwoju gospodarczego, tworzenia warunków do zmian społecznych. W ujęciu klasycznym innowacje związane są z oszczędnością czynników produkcji, ich odpowiednią alokacją, charakterem procesu produkcyjnego, rodzajem i sposobem wytwarzania produktu. Mogą przybierać formę innowacji technicznych, rozumianych jako zmiana technik wytwarzania i mogą być też definiowane jako każda zmiana w metodach produkcyjnych przedsiębiorstwa, bez względu na to, czy nowa metoda była już gdzieś stosowana, czy też nie [Ciborowski 2009]. Innowacje przejawiają się w zmianach proporcji nakładów angażowanych czynników produkcji w procesy wytwarzania, prowadzą do doskonalenia i tworzenia produktów oraz obniżania kosztów jednostkowych produkcji. Szczególną rolę odgrywają innowacje w dziedzinie wytwarzania produktów konsumpcyjnych, w tym produktów żywnościowych (innowacje produktowe).

We współczesnej teorii ekonomii przeważa pogląd o konieczności ukierunkowania innowacji w stronę nakładooszczędnych technik wytwarzania [Ciborowski 2009]. Wobec tego można przyjąć, że innowacyjność powinna prowadzić do ograniczania wykorzystywania zasobów produkcyjnych w procesach wytwórczych, a w zakresie działalności rolniczej – przede wszystkim w kierunku efektywnego, a zarazem oszczędnego wykorzystywania zasobów ziemi w procesach produkcji rolniczej. W związku z tym innowacje powinny być ukierunkowane na doskonalenie technologii wytwarzania produktów rolnych, w tym na osiąganie i wdrażanie postępu biologicznego⁵, a ograniczanie nakładów środków materiałowych pochodzenia przemysłowego.

WYZWANIA ROZWOJOWE WSPÓŁCZESNEGO ROLNICTWA

W odpowiedzi na wspomniany raport Komisji ONZ ds. Środowiska i Rozwoju pt. *Nasza Wspólna Przyszłość*, definiujący pojęcie rozwoju zrównoważonego, Organizacja Narodów Zjednoczonych ds. Wyżywienia i Rolnictwa (FAO) zdefiniowała pojęcie „zrównoważonego rozwoju rolnictwa” jako zarządzanie wykorzystywaniem i ochroną zasobów naturalnych oraz ukierunkowanie zmian technologicznych i instytucjonalnych w taki sposób, aby zapewnić zaspokojenie potrzeb zarówno obecnym, jak i przyszłym pokoleniom. Trwały i zrównoważony rozwój rolnictwa chroni glebę, zachowuje czystość wód, utrzymuje roślinne i zwierzęce zasoby genetyczne, zachowuje krajobraz wiejski oraz jest nieszkodliwy dla środowiska, uzasadniony ekonomicznie i akceptowany społecznie [Baum, Śleszyński 2009]. Z przytoczonej definicji wynika wyraźnie określona funkcja środowiskowa i społeczna rolnictwa, co w następstwie powoduje liczne wyzwania i ograniczenia możliwości rozwojowych współczesnego rolnictwa.

Funkcja środowiskowa

Funkcja środowiskowa rolnictwa polega przede wszystkim na pielęgnacji podstawowych zasobów naturalnych, czyli zasobów ziemi poprzez zabiegi uprawowe, służące utrzymaniu ich w dobrej kulturze rolnej. Funkcję tę rolnictwo zawsze pełniło i z pewnością będzie pełnić, podobnie jak miało i mieć będzie swój udział w tworzeniu

⁵ Postęp biologiczny w rolnictwie to tworzenie nowych genotypów roślinnych i zwierzęcych warunkujących pożądane cechy użytkowe roślin uprawnych i zwierząt gospodarskich.

krajobrazu wiejskiego. Natomiast swego rodzaju zadaniem dla rolnictwa staje się utrzymanie roślinnych i zwierzęcych zasobów genetycznych oraz biologicznej różnorodności. Zarówno pielęgnacja zasobów ziemi, zwłaszcza zachowanie żyzności gleby, jak i utrzymanie bioróżnorodności oraz czystości wód gruntowych i powierzchniowych zależy od poziomu intensywności produkcji rolniczej, czyli poziomu nakładów, w tym głównie materiałowych pochodzenia przemysłowego (nawozy, środki ochrony roślin) na jednostkę powierzchni użytków rolnych. Natomiast jednym ze sposobów doskonalenia procesów produkcyjnych w rolnictwie jest zwiększanie poziomu intensywności produkcji, ponieważ jej poziom kształtuje wyniki produkcyjne i ekonomiczne gospodarstw rolnych. Niewątpliwie ograniczanie poziomu intensywności produkcji przyczynia się do spadku jej wielkości oraz pogorszenia wyników ekonomicznych. Wprawdzie nie zawsze i nie w przypadku każdego rodzaju działalności produkcyjnej ma miejsce taka zależność, można jednak stwierdzić, że funkcja pielęgnacyjna rolnictwa względem środowiska ogranicza jego wyniki produkcyjne i ekonomiczne (dochody). W niektórych przypadkach może powodować, że działalność rolnicza staje się nieuzasadniona ekonomicznie z racji zbyt niskich dochodów, zwłaszcza w niesprzyjających warunkach przyrodniczych i ekonomicznych oraz przy wysokich kosztach inwestycyjnych gospodarstw. Dlatego funkcja pielęgnacyjna rolnictwa względem środowiska wymaga wsparcia finansowego, ponieważ jest swego rodzaju usługą rolnictwa na rzecz środowiska, kosztem niemożności poprawy lub utrzymania jego wyników produkcyjnych i ekonomicznych. Wypełnienie tej funkcji dzieje się kosztem rozwoju rolnictwa.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że działalność rolnicza odgrywa szczególnie istotną rolę w ochronie przyrody na terenach będących ostoją dla rzadkich gatunków roślin i zwierząt oraz w utrzymaniu siedlisk przyrodniczych, do których należą przede wszystkim łąki i pastwiska oraz siedliska lęgowe ptaków i stawy. Zatem działalność rolnicza ma swój udział w pielęgnacji i ochronie często unikalnych ekosystemów. Ponadto rolnictwo dysponuje dużym potencjałem w zakresie pochłaniania dwutlenku węgla z atmosfery przez tereny zielone.

W kontekście wyzwań rozwojowych rolnictwa w związku z jego funkcją środowiskową należy także podkreślić, że rolnictwo jest specyficznym działem produkcyjnym w gospodarce, który cechują m.in. długie cykle produkcyjne, szczególnie w produkcji roślinnej uzyskiwanej sezonowo w okresie zbiorów, ale także w produkcji zwierzęcej, zwłaszcza żywca wołowego i wieprzowego. Oznacza to przede wszystkim długi okres zwrotu poniesionych nakładów oraz relatywnie niższą wydajność pracy i środków trwałych w rolnictwie, dlatego zwiększanie wydajności produkcji jest tak istotnym czynnikiem poprawy wyników produkcyjnych i ekonomicznych w tym dziale gospodarki⁶. Ta specyficzna cecha rolnictwa, ale także wiele innych czynników, w tym głównie sytuacja podażowo-popytowa na rynku produktów rolnych oraz relacje cen produktów rolnych do cen środków produkcyjnych kształtują dochody z działalności rolniczej ludności rolniczej na niższym poziomie niż pracujących w innych działach gospodarki (dysparytet dochodów). Dysparytet dochodów

⁶ Wydajność produkcji rolniczej można poprawiać drogą wdrażania postępu biologicznego i technicznego oraz zwiększania nakładów na produkcję, czyli zwiększania intensywności produkcji.

rolniczych powiększa się i pogłębia dysproporcje w poziomie życia ludności wiejskiej utrzymującej się z rolnictwa w porównaniu do pozostałych grup społecznych [Czyżewski, Matuszczak 2011]. Ponadto produkcja rolnicza, jako produkcja żywych organizmów, jest obciążona ryzykiem produkcyjnym, ponieważ jest uzależniona nie tylko od technologii i jakości czynników wytwórczych, lecz także warunków pogodowych danego roku produkcyjnego (temperatury, opady, nasłonecznienie) i czynników losowych (choroby, epidemie, kataklizmy pogodowe), co znajduje odzwierciedlenie w wynikach produkcyjnych i ekonomicznych gospodarstw rolnych oraz rzutuje na ich możliwości akumulacji⁷ i rozwoju. Wobec tego, w kontekście celów zrównoważonego rozwoju współczesnych gospodarek należy zwrócić szczególną uwagę na specyfikę produkcji rolniczej oraz wynikające z niej ograniczenia, które powodują, że rolnictwo jest relatywnie mniej wydajnym i mniej dochodowym działem gospodarki. Jest więc ze swej natury działem słabszym, który nie rozwija się w takim samym tempie jak inne działy gospodarki. Ważne staje się zatem wyraźne dostrzeżenie, docenienie i wsparcie funkcji środowiskowej rolnictwa.

Funkcja produkcyjna

Niewątpliwie najważniejszą funkcją rolnictwa jest wytwarzanie produktów i surowców żywnościowych. Do funkcji produkcyjnej rolnictwa należy także wytwarzanie surowców przeznaczanych na cele nieżywnościowe, takich jak wełna, bawełna, tytoń. Surowce żywnościowe mają także zastosowanie poza przemysłem spożywczym, np. nasiona rzepaku do produkcji biopaliw, jednak najistotniejsza funkcja produkcyjna rolnictwa sprowadza się do wytwarzania produktów przeznaczanych na pokrycie potrzeb żywnościowych. Przez całe wieki funkcja ta wyznaczała strategię rozwoju rolnictwa na całym świecie, której celem było wytwarzanie jak największej ilości produktów żywnościowych (maksymalizacja produkcji). W dobie industrializacji, wychodząc naprzeciw dużemu zapotrzebowaniu na żywność, podejmowane działania w zakresie rozwoju rolnictwa zmierzały do intensyfikacji produkcji rolniczej⁸. Powstała i rozwinęła się teoria produkcji rolniczej uzasadniająca optymalne wykorzystanie czynników produkcji (ziemi, pracy i kapitału) w celu maksymalizacji wyniku ekonomicznego (dochodu), ale bez uwzględniania ograniczeń wynikających z konieczności ochrony środowiska naturalnego. Niewątpliwie sukcesy produkcyjne rolnictwa industrialnego nie rozwiązały jednak kwestii relatywnie niższych dochodów rolniczych, ponieważ dysparytet dochodów nie tylko się utrzymuje, lecz nawet powiększa [Woś, Zegar 2002]. Natomiast konsekwencją intensyfikacji rolnictwa, obok nadprodukcji, jest ujawnienie się negatywnych efektów zewnętrznych działalności rolniczej dla środowiska naturalnego.

⁷ Akumulacja w rolnictwie to przeznaczanie części dochodu rolniczego na inwestycje w czynniki wytwórcze gospodarstw rolnych.

⁸ Intensyfikacja produkcji rolniczej oznacza zwiększanie poziomu nakładów pracy i kapitału, czyli środków produkcyjnych trwałych i obrotowych na jednostkę powierzchni zasobów ziemi w celu uzyskania wzrostu produkcji. W dobie industrializacji, intensyfikacja produkcji rolniczej polegała na zwiększaniu nakładów kapitałowych, a ograniczaniu nakładów pracy. Stąd wzrost kapitałochłonności produkcji rolniczej przy równoczesnym spadku jej pracochłonności.

W przypadku rozwoju polskiego rolnictwa należy wyraźnie podkreślić, że wprawdzie obrano kierunek intensyfikacji produkcji, to jednak mamy dzisiaj model jego rozwoju, który łączy umiarkowaną kapitałochłonność produkcji z relatywnie wysoką pracochłonnością, co warunkuje jego rozwój bez degradacji środowiska naturalnego [Woś, Zegar 2002].

Jak już wcześniej wspomniano, do głównych czynników kształtujących dochody z działalności rolniczej, obok specyfiki produkcji, należy sytuacja podażowo-popytowa na rynku produktów rolnych oraz relacje cen produktów rolnych do cen środków produkcji. Na rynkach żywnościowych krajów rozwiniętych notuje się nadwyżki podaży żywności w stosunku do popytu, a tym samym niekorzystną sytuację kształtowania cen na rynkach rolnych dla producentów rolnych oraz trudności ze zbytem produktów. Ma to swoje odzwierciedlenie w poziomie dochodów gospodarstw rolnych. Ponadto produkcja rolnicza ma charakter sezonowy, co oznacza, że niektóre produkty uzyskuje się tylko w określonym czasie (roślinne w okresie zbiorów) bądź ich produkcja nasila się w pewnych okresach (produktów zwierzęcych w zależności od dostępności pasz, np. mleka latem, żywca wieprzowego wiosną, wołowego jesienią), co powoduje wówczas dużą podaż produktów, trudności z ich zbytem oraz niekorzystne ceny dla producentów rolnych. Znajduje to także odzwierciedlenie w poziomie dochodów rolniczych.

Niezmiernie istotny wpływ na dochody z produkcji rolniczej mają relacje cen produktów sprzedawanych przez rolników do cen zakupu środków produkcyjnych. Badania wskazują, że ceny produktów rolnych w ostatnich dziesięcioleciach rosły wolniej niż ceny środków do ich wytwarzania. Ta ogólna tendencja występuje również w polskim rolnictwie. W latach 1990–2008 ceny produktów rolnych w Polsce wzrosły ośmiokrotnie, a ceny towarów i usług nabywanych przez rolników 15-krotnie, natomiast poziom wynagrodzeń w gospodarce narodowej wzrósł w tym okresie blisko 30-krotnie [Runowski 2009]. Zmiany te wskazują na pogorszenie warunków ekonomicznych do produkcji rolniczej, a tym samym obniżenie poziomu dochodów rolniczych oraz powiększenie dysparytetu dochodów ludności utrzymującej się z rolnictwa w stosunku do pozostałych grup społecznych.

Wobec powyższego, podstawowa funkcja rolnictwa, czyli funkcja produkcyjna, doskonała przez wieki, ma współcześnie duże możliwości produkcyjne, ale nie rozwiązuje to kwestii relatywnie niższych dochodów rolniczych, ponieważ dysparytet dochodów nie tylko się utrzymuje, lecz nawet powiększa. Z kolei ujawnienie się negatywnych efektów zewnętrznych działalności rolniczej dla środowiska naturalnego i w związku z tym konieczność ograniczeń, m.in. poziomu intensywności produkcji, także przyczynia się do pogorszenia sytuacji dochodowej ludności utrzymującej się z rolnictwa. Dlatego polityka rolna krajów rozwiniętych, w tym wspólna polityka rolna (WPR) krajów UE uwzględnia potrzebę wspierania dochodów rolniczych (dopłaty bezpośrednie), przy równoczesnym przestrzeganiu przez rolników wymogów środowiskowych.

Funkcja społeczna

Ze społecznego punktu widzenia, rolnictwo pełni podstawową funkcję w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego, czyli pokrycia zapotrzebowania na

żywność o określonej jakości, a także zachowania tradycji i kultury wsi. Zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego należy do zadań strategicznych każdego państwa, w związku z tym istotne są rozmiary produkcji rolniczej, jej jakość, a zarazem utrzymanie odpowiedniego potencjału wytwórczego rolnictwa, w tym m.in. utrzymanie gruntów rolnych w dobrej kulturze rolnej, czystości wód i gleby, żyzności gleby, utrzymanie i doskonalenie bazy genetycznej roślin uprawnych i zwierząt gospodarskich.

Cechą charakterystyczną rolnictwa industrialnego jest m.in. uproszczona organizacja i specjalizacja produkcji oraz występowanie gospodarstw bezinwentarzowych. Uproszczenia w organizacji produkcji są kompensowane większym zużyciem przemysłowych środków produkcji [Kopiński 2009]. Uproszczona struktura zasiewów oraz wzrost udziału powierzchni upraw w monokulturze może prowadzić do spadku żyzności i aktywności biologicznej gleby, co w następstwie prowadzi do obniżki plonowania roślin [Kuś i in. 2005]. Intensywne użytkowanie gleb w połączeniu z upraszczaniem płodozmianów oraz dominacją roślin zbożowych może prowadzić do zmniejszenia ilości resztek organicznych wchodzących w cykl przemian próchnicy, a w konsekwencji do spadku jej zawartości w glebach [Krasowicz 2009]. Zagrożenie dla żyzności gleb jest szczególnie duże w gospodarstwach bezinwentarzowych [Kuś 2013], a więc pozbawionych nawożenia organicznego, istotnego dla kształtowania zasobów próchnicy w glebie. Natomiast gospodarstwa o nadmiernej koncentracji produkcji zwierzęcej powodują zagrożenie skażeniem środowiska naturalnego. Dlatego dla utrzymania odpowiedniej jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej ważna jest m.in. organizacja produkcji w gospodarstwach, poziom jej koncentracji i intensywności.

Funkcja społeczna rolnictwa w naszym kraju sprowadza się także do funkcji socjalnej, co wiąże się z jednej strony z rozdrobnioną strukturą obszarową gospodarstw rolnych, a z drugiej z sytuacją na rynku pracy oraz niską mobilnością ludności rolniczej. Choć redukcja zatrudnienia w rolnictwie jest stanem pożądanym w kontekście jego rozwoju, to jednak możliwości odpływu ludności z rolnictwa do pozarolniczych obszarów gospodarki są ograniczone, a nawet bardzo ograniczone wysokim bezrobociem. Wprawdzie liczba gospodarstw rolnych zmniejsza się i wzrasta przeciętna wielkość gospodarstwa, to nie towarzyszy temu zmniejszenie liczby osób pracujących w rolnictwie. Wyniki ostatniego Powszechnego Spisu Rolnego, który miał miejsce w 2010 roku, w porównaniu do poprzedniego z 2002 roku, wskazują nawet na wzrost tej liczby. W 2002 roku w polskim rolnictwie pracowało 4 358 tys. osób, a w 2010 roku 4 537 tys. osób, przy czym liczba gospodarstw zmniejszyła się w tym okresie z 2 933 tys. do 2 278 tys. gospodarstw [Raport z wyników... 2011]. Dlatego funkcja socjalna gospodarstw rolnych, po części wymuszona wysokim bezrobociem, jest istotną funkcją społeczną, która nie obciąża całego społeczeństwa kosztami utrzymania nadmiaru siły roboczej w rolnictwie, czyli kosztami bezrobocia ukrytego w tym obszarze gospodarki.

BARIERY W ROZWOJU POLSKIEGO ROLNICTWA

Rozwój naszego rolnictwa, a tym samym realizacja celu zrównoważonego rozwoju ekonomicznego poszczególnych gałęzi gospodarki w naszym kraju, ściśle wiąże się z wykorzystaniem nadmiaru siły roboczej tkwiącej w rolnictwie. Wynika to

z potrzeby poprawy poziomu dochodów i warunków życia ludności związanej z rolnictwem, a zarazem poprawy struktury obszarowej gospodarstw rolnych, ponieważ te procesy są ze sobą ściśle powiązane. Zmniejszenie liczby osób pracujących w rolnictwie zależy głównie od możliwości podjęcia pracy w pozarolniczym sektorze gospodarki, w tym głównie na terenach wiejskich, oraz rozpoczęcia własnej działalności pozarolniczej. Stąd potrzeba rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich, która jawi się jako perspektywa poprawy warunków życia rodzin rolniczych, a także pozostałych mieszkańców wsi. Potrzeba ta znalazła swój wyraz w celach krajowej *Strategii rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007–2013* przyjętej w 2005 roku, ale niestety dane spisowe nie wskazują na poprawę tej sytuacji, tylko na jej pogorszenie (wzrost liczby osób pracujących w rolnictwie). W związku z tym konieczne są działania w tym zakresie, które powinny sprowadzać się m.in. do kompleksowego wspierania rozwoju przedsiębiorczości na wsi poprzez powiązanie dostępności środków finansowych na inwestycje z edukacją i stałym doradztwem [Nurzyńska 2012]. Przedsiębiorczość na wsi rozwija się w znacznie trudniejszych warunkach niż w aglomeracjach miejskich, co powinno dyktować nieco odmienne metody oddziaływania na jej rozwój, przystosowane do konkretnych warunków danego regionu [Kłodziński 2012]. Wielkość wyzwań rozwojowych wymaga podjęcia działań systemowych w tym zakresie w celu najefektywniejszego wykorzystania dostępnych środków [Drygas 2012]. Należy przy tym podkreślić, że celem głównym *Strategii Rozwoju Kraju 2020* jest wzmocnienie i wykorzystanie gospodarczych, społecznych i instytucjonalnych możliwości tak, aby zapewnić szybszy i zrównoważony rozwój kraju oraz poprawę jakości życia ludności. To oznacza podjęcie wszelkich działań mających na celu m.in. szybszy rozwój rolnictwa i poprawę jakości życia ludności związanej z rolnictwem.

W dobie współczesnego rozwoju gospodarczego, w tym rolnictwa, jednym z priorytetów jest rozwój zrównoważony przy jednoczesnym zwiększaniu konkurencyjności, czyli efektywne i oszczędne wykorzystywanie zasobów naturalnych w połączeniu z poprawą konkurencyjności. W rolnictwie, gdzie gospodaruje się zasobami ziemi, chodzi o takie nimi gospodarowanie, które przede wszystkim nie prowadzi do degradacji gleby, ale służy utrzymaniu, a także poprawie jej wartości użytkowej. Ma w tym względzie znaczenie organizacja produkcji w gospodarstwach, poziom specjalizacji i koncentracji, stosowane technologie produkcji oraz zabiegi agrotechniczne dostosowane do warunków glebowych, np. wapnowanie gleb celem ich odkwaszania, które służy poprawie żyzności gleby i przyswajalności składników pokarmowych przez rośliny.

W warunkach polskiego rolnictwa, gdzie udział gleb lekkich, charakteryzujących się małą pojemnością wodną, ograniczającą dobór roślin do uprawy i ich plonowanie przekracza 30%, wapnowania wymaga ponad połowa ich powierzchni, ponieważ udział gleb kwaśnych przekracza 50% [Krasowicz 2009]. Jest to szczególnie ważne także z tego względu, że w kraju przeważają gleby wytworzone z piasków, co w naturalny sposób ogranicza ich możliwości akumulacji próchnicy. Dlatego też o żyzności większości gleb w Polsce decyduje w dużym stopniu nawożenie obornikiem, ponieważ gleby, zwłaszcza piaszczyste, bez obornika stają się nieurodzajne [Michna 2011]. Natomiast badania żyzności gleb w naszym kraju wskazują na zmniejszanie

się zawartości materii organicznej w glebach [Stuczyński i in. 2007]. W związku z tym pożądanym jest wzrost pogłowia bydła i trzody chlewnej.

Z danych statystycznych GUS wynika, że pogłowie bydła ogółem w Polsce zmniejszyło się z ponad 10 mln sztuk przed 1990 rokiem do niecałych 6 mln sztuk w 2013 roku, a trzody chlewnej odpowiednio z ok. 19 mln sztuk do ok. 11 mln sztuk. Ponadto w tym okresie nastąpił także spadek pogłowia pozostałych przeżuwaczy, zwłaszcza owiec oraz koni. To wyjątkowo niekorzystne zjawisko nie może być akceptowane w dłuższym okresie [Michna 2011], ponieważ może prowadzić do degradacji gleb. Należy więc podkreślić, że jednym z priorytetów przyjętej w 2012 roku *Strategii zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012–2020* jest utrzymanie i poprawa jakości bazy produkcyjnej rolnictwa w naszym kraju. W związku z tym konieczne są działania mające na celu odwrócenie tendencji spadkowej w pogłowie zwierząt, rozwój produkcji zwierzęcej oraz wdrożenie regularnego wapnowania gleb.

ZAKOŃCZENIE

W dobie rozwoju współczesnego rolnictwa największym wyzwaniem staje się podolewanie konkurencyjności. Siły rynku w warunkach nadprodukcji prowadzą nieuchronnie do rosnącej konkurencji, która wymusza wzrost poziomu intensywności produkcji, jej koncentracji i specjalizacji, co z kolei zderza się z barierą środowiskową i społeczną. Pojawia się podstawowy dylemat rozwojowy: jak godzić zrównoważony rozwój z nasilającą się konkurencyjnością, czyli jak uzyskiwać przewagi konkurencyjne. Niewątpliwie jakość produktów i surowców żywnościowych staje się atutem na nasyconym rynku rolno-żywnościowym, a jej doskonalenie drogą do poprawy konkurencyjności. Niewątpliwie jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej oraz poziom intensywności produkcji rzutują na jakość tych produktów. Dlatego ważnym zagadnieniem w tym względzie jest troska o żyzność i urodzajność gruntów rolnych oraz umiarkowaną intensywność procesów produkcyjnych, co w następstwie kształtuje dochody z działalności rolniczej. Stąd potrzeba wspierania działań, które służą podnoszeniu żyzności gleb, zwłaszcza że w warunkach ograniczania poziomu intensywności produkcji następuje pogarszanie wyników produkcyjnych, a podnoszenie żyzności gleb poprawia je. Istotną kwestią w tym zakresie jest także postępowanie biologiczne i jego upowszechnianie wśród rolników.

W warunkach polskiego rolnictwa niezmiernie ważnym zagadnieniem, przybierającym na znaczeniu (w kontekście rozwoju zrównoważonego i poprawy konkurencyjności) jest zwiększanie powierzchni gospodarstw rolnych. Bardziej dochodowe i konkurencyjne pod względem siły przetargowej na rynku rolno-żywnościowym są gospodarstwa duże, z wyłączeniem gospodarstw warzywniczych, sadowniczych oraz wysoko wyspecjalizowanych w produkcji drobiarskiej i żywca wieprzowego. Z badań wynika, że konkurencyjne i zdolne do odtwarzania potencjału produkcyjnego oraz rozwoju są gospodarstwa o powierzchni powyżej 20 ha UR [Dzun 2011]. Dlatego rozwój i poprawa konkurencyjności polskiego rolnictwa wiąże się z przyspieszeniem przemian struktury obszarowej gospodarstw rolnych, co staje się dużym wyzwaniem w obecnej sytuacji nadmiaru siły roboczej w rol-

nictwie i trudności z jej zagospodarowaniem w pozarolniczych obszarach gospodarki. Należy więc kłaść większy nacisk na tworzenie warunków do wzrostu przedsiębiorczości i pozarolniczych miejsc pracy na wsi oraz wspierać powiększanie i rozwój gospodarstw rolnych.

Z drugiej strony, trudności z zagospodarowaniem nadmiaru rąk do pracy poza rolnictwem wymuszają potrzebę większego ich angażowania w rolnictwie, czyli stosowania technologii produkcji mających na celu oszczędności materiałowe przy wzroście pracochłonności. Sposobnością ku temu są ekologiczne metody wytwarzania produktów rolnych, które wykluczają używanie chemicznych środków produkcji. W rolnictwie ekologicznym przywiązuje się dużą uwagę do płodozmianu i stosowania nawożenia organicznego, co podnosi żyzność gleb i służy użytkowaniu gleb niskiej jakości. Za rozwojem rolnictwa ekologicznego w Polsce przemawiają także tradycyjne technologie produkcji w gospodarstwach, które sprzyjają przestawianiu gospodarstw konwencjonalnych na ekologiczne, natomiast ze strony rynku – rosnący popyt na produkty pochodzące z tego typu produkcji. Dlatego wprowadzanie ekologicznych metod wytwarzania produktów rolnych może być perspektywą rozwoju dla niektórych gospodarstw, zwłaszcza mniejszych obszarowo [Komorowska 2012]. W mniejszych gospodarstwach ekologicznych, w porównaniu do konwencjonalnych, w strukturze użytków rolnych większy udział mają pracochłonne uprawy warzyw, owoców i ziemniaków jadalnych, czyli wytwarzanie produktów, za które rolnicy uzyskują relatywnie wyższe ceny, w odniesieniu do cen produktów konwencjonalnych, co przekłada się na wyniki ekonomiczne gospodarstw rolnych.

BIBLIOGRAFIA

- Agenda 21, 10 lat po Rio*, 2002: Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Warszawa.
- Baum R., Śleszyński J., 2009: Trwały i zrównoważony rozwój gospodarstwa rolnego. [w:] *Ekologiczne problemy zrównoważonego rozwoju*, D. Kielczewski, B. Dobrzańska (red.). Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Białystok, s. 223–237.
- Brundtland G.H., 1991: *Nasza wspólna przyszłość*. PWE, Warszawa.
- Ciborowski R., 2009: Innowacje technologiczne a proces tworzenia gospodarki opartej na wiedzy. [w:] *Zrównoważony rozwój gospodarki oparty na wiedzy*, B. Poskrobko (red.). Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Białystok, s. 290–298.
- Czyżewski A., Matuszczyk A., 2011: Dylematy kwestii agrarnej w panoramie dziejów. *Zeszyty Naukowe SGGW: Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, nr 90, Warszawa, s. 5–23.
- Drygas M., 2012: Uwarunkowania skutecznego wdrażania wsparcia UE dla polskiej wsi i sektora żywnościowego. [w:] *Uwarunkowania ekonomiczne polityki rozwoju polskiej wsi i rolnictwa*. M. Drygas, K. Zawalińska (red.). IRWiR, Warszawa, s. 71–94.
- Dzun W., 2011: Przemiany strukturalne w rolnictwie polskim. [w:] *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce. Diagnozy, strategie, koncepcje polityki*, I. Nurzyńska, M. Drygas (red.). IRWiR, Warszawa, s. 125–153.
- Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu*. Komunikat Komisji Europejskiej, KOM(2010) 2020 wersja ostateczna, Bruksela 2010.
- Graczyk A., Kociszewski K., 2013: Teoretyczne i aplikacyjne aspekty wyceny środowiskowych efektów zewnętrznych w rolnictwie. [w:] *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym* (19), J. Zegar (red.). „Program wieloletni 2011–2014”, nr 68, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 43–94.

- Gudowski J., 2009: Ignacy Sachs jako prekursor koncepcji zrównoważonego rozwoju. [w:] *Od koncepcji ekorozwoju do ekonomii zrównoważonego rozwoju*, D. Kielczewski (red.). Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Białystok, s. 12–19.
- Kłodziński M., 2012: Dywersyfikacja gospodarki ważnym celem polityki wiejskiej. [w:] *Uwarunkowania ekonomiczne polityki rozwoju polskiej wsi i rolnictwa*. M. Drygas, K. Zawalińska (red.). IRWiR, Warszawa, s. 95–115.
- Komorowska D., 2012: Wielkość a efektywność gospodarstw ekologicznych. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 4 (333). IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 65–83.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. nr 78, poz. 483, Warszawa.
- Kopiński J., 2009: Ocena gospodarstw rolniczych o różnej intensywności produkcji na tle wybranych wskaźników agrośrodowiskowych. *Roczniki Naukowe SERiA*, t. 11, z. 1. Warszawa – Poznań – Olsztyn, s. 223–228.
- Krasowicz S., 2009: W Polsce powinno dominować rolnictwo zrównoważone. [w:] *Przyszłość sektora rolno-spożywczego i obszarów wiejskich*, A. Harasim (red.). I Kongres Nauk Rolniczych, Nauka – Praktyce. IUNG-PIB Puławy, s. 21–38.
- Kuś J., 2013: Specjalizacja gospodarstw rolnych a zrównoważony rozwój rolnictwa. [w:] *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym* (19). „Program wieloletni 2011–2014”, nr 68. IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 95–127.
- Kuś J., Stalenga J., Kopiński J., Madej A., 2005: *Kompleksowa ocena wybranych gospodarstw ekologicznych w rejonie Brodnicy (woj. kujawsko-pomorskie)*. Raport naukowy. IUNG-PIB Puławy, s. 6–43.
- Michna W., 2011: Wizja pożądanego rozwoju rolnictwa do 2020 roku. [w:] *Procesy zachodzące w rolnictwie polskim w latach 1990–2010, projekcja na rok 2013 i pożądana wizja rolnictwa w 2020 roku – zagadnienia wybrane*. „Program wieloletni 2011–2014”, nr 21. IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 32–51.
- Nurzyńska I., 2012: Priorytety tworzenia miejsc pracy w strategii rozwoju kraju na przykładzie programów rozwoju obszarów wiejskich współfinansowanych z UE w latach 2002–2012. [w:] *Uwarunkowania ekonomiczne polityki rozwoju polskiej wsi i rolnictwa*. M. Drygas, K. Zawalińska (red.). IRWiR, Warszawa, s. 117–134.
- Raport z wyników, Powszechny Spis Rolny 2010*, 2011: GUS, Warszawa.
- Rogall H., 2008: *Ökologische Ökonomie*. Wiesbaden.
- Rogall H., 2009: Podstawowe założenia ekonomii zrównoważonej. [w:] *Od koncepcji ekorozwoju do ekonomii zrównoważonego rozwoju*, D. Kielczewski (red.). Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Białystok, s. 76–107.
- Runowski H., 2009: Tendencje zmian w organizacji i ekonomice przedsiębiorstw rolnych – aspekty teoretyczne. *Zeszyty Naukowe SGGW: Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej*, nr 75. Warszawa, s. 197–210.
- Stuczyński T., Kozyra J., Łopatka A., Siebielec G., Jadczyzsyn J., Koza P., Doroszewski A., Wawer R., Nowocień E., 2007: Przyrodnicze uwarunkowania produkcji rolniczej w Polsce. [w:] *Współczesne uwarunkowania organizacji produkcji w gospodarstwach rolniczych*. *Studia i Raporty IUNG-PIB*, nr 7. Puławy, s. 77–115.
- Strategia Rozwoju Kraju 2020*. Rada Ministrów, Warszawa 2012.
- Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007–2013*. MRiRW, Warszawa 2005.
- Strategia Zrównoważonego Rozwoju Polski do 2025 roku*. Ministerstwo Środowiska, Warszawa 2000.
- Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012–2020*. MRiRW, Warszawa 2012.
- Welfens M., 2009: Minimalizacja strumieni materiałowych i energetycznych jako wyzwanie współczesnej gospodarki. [w:] *Zrównoważony rozwój gospodarki oparty na wiedzy*, B. Poskrobko (red.). Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Białystok, s. 222–239.
- Woś A., 2004: *W poszukiwaniu modelu rozwoju polskiego rolnictwa*. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Woś A., Zegar J., 2002: *Rolnictwo społecznie zrównoważone*. IERiGŻ, Warszawa.

MODERN AGRICULTURE DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF AN OBJECTIVE OF SUSTAINABLE GROWTH

Abstract: In the context of an objective of sustainable growth, special consideration should be given to the specifics of agricultural production and its limitations. In fact agriculture is relatively less productive and less profitable than other sectors of economy. Therefore, as a weaker sector of the economy, agriculture does not develop at the same pace as other sectors and therefore deserves special attention and careful consideration of its other functions and not just production. The greatest challenge facing modern agriculture is meeting the demands of competitiveness. Free market forces compliant with the requirements of agricultural overproduction inevitably result in growing competitiveness, which, in turn, compels an increase of production intensification, concentration and specialisation, and results in environmental and social conflict. A fundamental developmental dilemma arises how to balance sustainable growth against competitiveness.

Key words: sustainable development, agriculture, food production